

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN
DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN UTRECHT EN OMSTREKEN

1 NOVEMBER
1937

ONDER REDACTIE VAN:
G. A. EVERS

12^e JAARGANG
N° 11

UITGAVE DER VEREENIGING. SECRETARIAAT: VAN SPEJKSTRAAT 20

MAASTRICHT OF UTRECHT?

Aansluitende bij de daaromtrent in het vorig nummer (blz. 81—83) vermelde bijzonderheden, was prof. dr. J. W. Muller te Leiden zoo vriendelijk mede te deelen, dat nog een fraai staaltje van verwarring tusschen Utrecht en Maastricht te vinden is in de zgn. in oud-Limburgsch herstelde uitgave van Hendrik van Veldeke's Servatius door prof. dr. Paul Piper. (Deutsche National-Litteratur hrsg. von J. Kürschner. Bd. IV, Abt. 1: Höfische Epik I. Stuttgart [, 1892]). Op de blzn. 107, 160, 181, 192, 197 en 201 staat in de bovenlangs de bladzijden geplaatste opgave van den inhoud dezer bladzijden telkens „Utrecht”, terwijl in den tekst alleen sprake is van „Triechte”, d.w.z.: *Maas-tricht*.

Het eerste deel dezer berijmde legende beschrijft het leven van den heiligen bisschop, het tweede hoofdzakelijk de door hem verrichte wonderen. Hij leefde in het midden der vierde eeuw en vestigde het bisdom Maastricht, waarvan de zetel door hem van Tongeren naar Maastricht overgebracht werd. Zijn relieken worden in de hoofdstad van Limburg, waar hij omstreeks het jaar 384 gestorven en begraven is, bewaard. In den tekst kan dus alleen van Maastricht sprake zijn, maar toch staat boven langs de genoemde bladzijden gedrukt: „Servaz zu Utrecht”; „Ankunft in Utrecht”; „Bischof Willegis in Utrecht”; „Herzog Heinrich in Utrecht”; „Klage in Utrecht”; „Empfang in Utrecht”. Alles 't gevolg der blijkbaar nog voortlevende verwarring tusschen de namen der twee steden, die oudtijds met „Trajectum” aangeduid werden, al werden ze in en na de middeleeuwen al wel door „Trajectum superius” en „Trajectum inferius” in 't Latijn onderscheiden. E.

DE UTRECHTSCHEN BIJBEL-COMPAGNIE.

Nu dezen zomer op velerlei wijze herdacht werd dat de officiële Nederlandsche vertaling van den Bijbel in 1637, dus driehonderd jaar geleden gereed kwam en het eerste exemplaar

van dezen foliant den 17^{den} September van dat jaar plechtiglijk aan de Staten-Generaal werd aangeboden, verdient ook een daaruit voortgekomen onderneming van plaatselijke beteekenis vermelding. Ook hier ter stede werd een Compagnie opgericht, die zich de uitgave der Statenvertaling in verschillende uitvoeringen ten doel stelde.

Deze associatie van Utrechtsche drukkers-uitgevers werd eerst een eeuw na de Statenvertaling in het leven geroepen, toen reeds elders verscheidene consenten aan anderen verleend waren, die tot tal van uitgaven in verschillende plaatsen hadden geleid. Hare tot stand koming bewijst dus wel, dat de groote vraag naar den Statenbijbel aanhield en de verkoop van vooral hanteerbare formaten loonend bleef.

De bijzonderheden over de Utrechtsche edities staan uitvoerig in een besluit der Vroedschap van den 3^{den} Augustus 1739 vermeld, welke resolutie hier in haar geheel wordt afgedrukt.

De heeren Boudaen heere van Hardenbroeck en vordere gecommiteerdens tot het boekverkopers gilde, die geexamineert hadden de requeste den 9^{en} Maart deses jaars door Willem de Kroon, Piter Muntendam, Johannes Evelt en Steven Neaulme aan de Vroedschap gepresenteert omme te hebben haar ed. achtbare permissie en consent om het Oude en Nieuwe Testament, mitsgaders de Psalmen van David, in deese stad te mogen drukken en debiteren in zodanige formaten als zij sullen oirbaer en geraden vinden en dat tot de nodige oversiening en onderteeckeninge der gedruckte exemplaren zodanige ordre mochte werden gestelt als haar ed. achtbaarheden zouden goedvinden; hebben gerapporteert dat na 't expireren van 't octroy den 6^{en} December 1632 omme den Bijbel te drukken voor den tijd van vijftien jaren door de heeren Staten Generaal verleendt aan wed.e en erffgenamen van Isbrand Jacobsen van Wouw geen prolongatie off vernieuwing vant octroy aan ymand met seclusie van anderen geaccordeert zijnde, sij heeren gecommiteerdens van gedachten waren dat aande supplianten de versogte acte van consent zoude kunnen werden verleend in navolging vant geene verscheyde magistraten vande Hollandsche steeden aan boekdrukkers aldaar was toegestaen, dog dat zij heeren gecommiteerdens echter ook van advis waren, dat bij een aparte resolutie door de vroedschap zouw kunnen werden geresolveert, en aande supplianten geinjungeert, dat zij int drukken zigh zoude moeten bedienen van een allercorrects exemplaar, 't zij dan den bijbel inden jare 1660 door de wed.e van Paulus Aarse van Ravesteyn binnen Amsterdam gedrukt en op authorisatie vand' heeren borgermeesteren en regeerders aldaar geteekent door Jan Stoffelse van Zwol, 't zij den bijbel naderhandt door Luchtmans te Leyden gedrukt of wel zodanige anderen exemplaar als waar inne men versekert weesen kan de minste drukfouten te zijn ingeslopen;

dat twee of meer bequame personen professie doende vande gereformeerde religie zullen werden geemployeert enten kosten vande supplianten gesalarieert, omme de proeven te examineren en corrigeren;

dat de supplianten boven dien zelve behoortijckce sorge zullen moeten dragen dat de correctores met de vereyschte oplettentheyt hun werck verrijten;

dat de supplianten de laatste proeve van yder vel zullen liasseren om te kunnen verthonen dat sij aan de correctie voldaan hebben;

dat ingeval in de nieuw te drukkene bijbels 't nieuwe testament off psalm-boecken eenige grove off zin verkerende misstellingen gevonden mogte worden, de supplianten verplicht zullen zijn sulcke vitieuse bladen te herdrukken.

En voor zoo veel aangaat geringe fouten, die, niettegenstaande alle aangewende devoiren noch mogten insluypen, de supplianten verplicht zullen sijn daar van een lijst te drukken en achter yder exemplaar te voegen;

dat de bijbels in folio moeten werden gedrukt int geheel met de registers, formulieren, liturgien, geextendeerde kanteekeningen, en wat daartoe meer behoort, ende bijbels in minder formaat nae proportie, en volgens tgebruyck;

dat de supplianten zullen moeten gebruycken bequame letters en goed papier tot genoegen van haar ed. achtbare of derselver gecommiteerden aan wien de supplianten bij den aanvanck van elck werck een proefblad zullen verthonen om vande deugtzaamhijt van papier en letter te kunnen oordeelen;

dat om alle suppositien te eviteren door de heeren van de vroedschap ymandt zouw behoren te werden geauthoriseert om de bijbels, nieuwe testamenten ende psalmboecken, alvorens die werden uytgegeven, te teekenen onder des stadswapen en d'acte van autorisatie.

Waar op gedelibereert zijnde, heeft de vroedschap eenp. zig med het voors. rapport geconformeert en de heeren gecommiteerden voor gedane moeyte bedankt.

Uit de voortreffelijke studie van wijlen J. W. Enschedé over „De voorgeschiedenis der Nederlandsche Bijbelcompagnie” (*Het Boek* III-1914, blz. 273—288, 321—335) weten we, hoe het uitgeven van de nieuwe Bijbelvertaling — de dusgenaamde Statenvertaling — in 1637 door samenwerking van den Staat, de Synode en de Nederlandsche drukkers tot een goede uitkomst heeft geleid. Hoe daardoor de drukkers, uitgevers en boekhandelaars de voordeelen van een enorm debiet hebben genoten.

Uit de Utrechtsche aanvraag om consent blijkt nu nog eens, hoe voorzichtig de overheid was ten aanzien van de juiste en correcte weergave van den tekst. Maar tevens, hoe bezorgd zij ook was voor den buitenkant. Want zelfs maatregelen werden getroffen voor de leesbaarheid (letter), de duurzaamheid (papier) en zelfs de verkoopbaarheid (formaten).

Het consent werd gevraagd door te goeder naam en faam bekend staande uitgevers. Was dit noodig? Waren heeren boekdrukkers dan niet vrij om den Bijbel al of niet uit te geven? Het ontkennend antwoord geven weer de Vroedschapsresolutiën van Utrecht. Die van den 28sten Juli 1656 leert ons dat Gedeputeerden van de Synode der provincie Utrecht aan Burgemeesters en Vroedschap der Stad Utrecht verzochttten in haar stad zoodanige „ordre te stellen, dat niemand sich daer privatá auctoritate en cura onderwinde de selvige Bibels na te drukken . . .” dan nadat zij consent hadden verkregen.

En de Vroedschapsresolutie van den 20sten December 1656 geeft het antwoord dat „alle de Boeckdruckers alhier verclaert hebben geen nieuwe Bijbels ende testamenten onder de pers te hebben, nochte 't drukken van de selve te sullen ondernemen, sonder speciaal consent van de Heeren Burgermeesteren in der tijdt”.

Is de opzet geslaagd? Zijn er veel of weinig Bijbeluitgaven

der Utrechtsche Compagnie verschenen? Tot nu toe zijn er slechts twee bekend!

De Amsterdamsche universiteitsbibliotheek bezit een exemplaar dat „t' Utrecht by de Compagnie Boekverkopers [in] 1741" verscheen. De afgedrukte „acte van concent en authorisatie", den 18den September 1741 door het stadsbestuur verleend, is onder het stadswapen door Ds. Aegidius vande Putte geteekend. Het is in klein-octavo formaat (IV en 852 bladzijden met gegraveerd titelblad) uitgevoerd en werd door toevoeging van de bij de drukkers, die de Compagnie vormden, afzonderlijk uitgegeven berijmde Psalmen met de Catechismus, Formulieren en Gebeden, tot een boekje voor kerkelijk handgebruik geschikt gemaakt. Uit dit exemplaar blijkt tevens, dat de Bijbel zelf ook met ingevoegde prenten verkrijgbaar was, 43 goed uitgevoerde kopergravures van niet genoemde hand.

Een andere editie berust in de Utrechtsche universiteitsbibliotheek en is in 1746 in kwarto-formaat (IV, 456 en 164 bladen met gegraveerd titelblad) uitgegeven. De uitvoerige, rondom den Bijbeltekst gedrukte kanteekeningen toonen aan, dat deze uitgave meer voor huis- dan voor kerk(bank)gebruik bedoeld was. Toegevoegd zijn de Apocryphen en de berijmde Psalmen met de Catechismus, Formulieren en Gebeden. In de plaats van den Utrechtenaar Neaulme zijn de Leidsche boekverkoopers J. A. Langerak en A. Kallewier in de Compagnie opgenomen. Onder de „acte van consent" dd. 23 Mei 1746 heeft de Utrechtsche predikant J. F. van Daverveldt zijn handteekening geplaatst.

De typografische uitvoering van den laatstgenoemden bijbel levert een merkwaardig bewijs van de technische uitrusting der Utrechtsche drukkerij, waar hij verzorgd werd. Ofschoon in de grootte van een kwartijn uitgegeven, is het werk in vellen van 8 bladen (= 16 bladzijden) gedrukt. De drukkerij, zeer waarschijnlijk die van Pieter Muntendam, moet derhalve over een voor dien tijd ongewoon groote pers en over een flinken voorraad letters hebben beschikt, om vellen van omstreeks 90 × 60 c.M. zoo goed verzorgd af te leveren, als met dezen Bijbel het geval was.

A. BROM Jr.

Dr. A. KUYPERS UTRECHTSCH E JAREN.

Een groot deel van Nederland gedenkt dezer dagen in dankbare herinnering den 100^{en} geboortedag van een groot Nederlander: Dr. A. Kuiper. Gedurende ruim een halve eeuw heeft hij op de gedachten en daden van vele tijdgenooten, zoowel van tegen- als van medestanders, invloed gehad. Zou zonder hem ons land geweest zijn, wat het nu is?

Dat alles echter zou geen reden kunnen geven, om ons maandblad te doen treden in de rij van tijdschriften, die deze gelegenheid aangrijpen om een of meer artikelen te wijden aan de herinnering aan zijn persoon en werk. Wanneer hier enkele bladzijden daarvoor afgezonderd worden, is de reden daarvan hierin gelegen, dat hij ook te Utrecht geleefd en gearbeid heeft, dat hij ook tot de Utrechtsche geschiedenis behoort. Het is waar, slechts een kort tijdperk was het, nog geen drie jaren, te kort dus om — afgescheiden nog van de vraag naar de mogelijkheid — daarin aanleiding te vinden tot het geven van een levensoverzicht. Maar niettegenstaande dien korten duur is de tijd van zijn verblijf te Utrecht voor hem (en ook in zijn verdere gevolgen) wel van zooveel belang geweest, dat het geven van een overzicht daarvan in de volgende bladzijden gerechtvaardigd geacht mag worden.

Door de beantwoording van de door de theologische faculteit der Groningsche universiteit uitgeschreven prijsvraag over de gevoelens van Calvijn en à Lasco aangaande de kerk, welke beantwoording met goud bekroond werd (1859), had de student A. Kuyper bekendheid verworven in de wetenschappelijke kringen, — door zijn uitgaaf van de werken van à Lasco (1866) had de geleerde zich een goede plaats verworven onder de geschiedvorschers, — met zijn brochure: „Wat moeten wij doen, het stemrecht aan ons zelven behouden of den kerkeraad machtigen”, had de predikant te Beesd de aandacht getrokken der worstelaars in het kerkelijke strijdperk.

Van deze brochure had Dr. Kuyper een exemplaar toegezonden aan Mr. G. Groen van Prinsterer, aan wien hij dank verschuldigd was voor verleende bijstand tot het verkrijgen van à Lasco's geschriften. Met eenige zijner vrienden het geschrift besprekende, had een hunner aan Groen opgemerkt, dat Kuyper modern was. Maar, schreef Groen in zijn bedankbrief aan Dr. K. ¹⁾, die „bedenking” was nu weggenomen, vooral ook door het slot van de bespreking van het geschrift van Ds. D. Chantepie de la Saussaye in „De Vereeniging: Christelijke Stemmen” (van April 1867). In zijn antwoord aan Groen schreef Dr. K. toen, nooit modern te zijn geweest, maar wel door het moderne onderwijs te Leiden gedurende een viertal jaren al dieper „in volstreckte neologie” weggezonden te zijn. Verder deelde hij aan Groen mede, hoe daarna gelijdelijk aan in hart en hoofd den omkeer was gewerkt, waartoe de grond bij de studie voor de beant-

1) Met dankbaarheid maak ik hier melding van de welwillendheid van Prof. Dr. C. Gerretson, die mij toestond nu reeds kennis te nemen en gebruik te maken van de briefwisseling tusschen Groen en Kuyper, welke eerstdaags te verschijnen staat.

woording der prijsvraag reeds was gelegd ²⁾. Het was een uitstorting des harten aan iemand, bij wien men steun hoopt te vinden.

Toch had waarschijnlijk reeds een gerucht de rondte gedaan over de geestelijke verandering, die bij Dr. K. na het verlaten der hoogeschool had plaats gegrepen. Door genoemde brochure vond dat gerucht nu bevestiging, en werd die verandering ook in breeder kring bekend.

Zoo werd bij den Utrechtschen kerkeraad het verlangen gewekt, om den door Ds. W. J. Jorissen door diens vertrek naar Rotterdam, in April 1867, opengelaten plaats door Dr. Kuyper te doen vervullen. Op 17 Juni werd het beroep op hem uitgebracht; den 28^{en} d.a.v. berichtte hij de beroeping aan te nemen.

Nog geen 30 jaren oud (29 October 1837 was zijn geboortedag), werd zijn komst in een der grootste gemeenten verlangd: vele leden van den kerkeraad beloofden zich van zijn optreden „de schoonste dingen” voor het geestelijk welzijn der gemeente, zooals Ds. L. C. Schuller tot Peursum (toen student) later in zijn „Weggevlotene jaren” mededeelde (bl. 120). Groot waren dus de verwachtingen.

Den dag na zijn verjaardag kwam hij metterwoon naar Utrecht; het huis Catharijnekade (thans) no. 4, naast het hoekhuis van de Lange Koestraat, werd „pastorie”, ruim anderhalf jaar later (1 Mei 1869) verwisseld voor het huis aan de Oudegracht (thans) no. 215, bij de Hamburgerbrug.

Op den morgen van den 10^{en} November had in den Dom zijn bevestiging plaats door Ds. H. C. G. Schijvliet, die Jes. 55 : 10 en 11 als tekstwoord had gekozen. Des avonds deed hij zijn intrede. De grondslag van het door hem gesprokene was Joh. 1 : 14^a, — onder den titel: „De menschwoording Gods het levensbeginsel der kerk” werd deze intreepredikatie in het licht gezonden. „Om haar ongemeen fraaien vorm, om haar vele schoone gedachten, die er in ontwikkeld of in 't voorbijgaan aangegeven” werden, verdiende zij, volgens Dr. Bronsveld (Stemmen voor Waarheid en Vrede, 1868, bl. 132), aller belangstelling; maar die fraaie vorm belette hem intusschen niet, om de wijze van behandeling aan een stevige kritiek te onderwerpen, een kritiek, die door bevoegde beoordeelaars als juist wordt aangemerkt.

Daarmede had Dr. Kuyper den herdersstaf in de Utrechtsche gemeente ter hand genomen.

Als bijzonder arbeidsveld werd hem de vacante „wijk der Waardpoort” toegewezen, — gezamenlijk met Ds. Schijvliet nam

2) Deze mededeeling, nu nog „confidentieel”, maakte Dr. K. 7 jaren later in uitgebreideren maar nauwelijks aandoenlijker vorm publiek in zijn „Confidentie, Schrijven aan den WelEd. Heer J. H. van der Linden” (1873).

hij de weezen-catechisatie over, terwijl bij onderling goedvinden Dr. Kuyper het catechetisch onderwijs der weesmeisjes op zich nam. Bij deze gelegenheid der arbeidsverdeling deelde Ds. Merens mede, dat hij de catechisatie met de kweekelingen van het (Militair) Hospitaal niet kon voortzetten, omdat daarvoor geen behoorlijke uren werden vrijgelaten. Hij kreeg opdracht met den Directeur daarover te onderhandelen.

Reeds in December 1867 kwam er verandering. De wijk van Ds. Barger, die wegens ziekte emeritaat bekomen had, was opengekomen, en Dr. K. wenschte die voor zich te hebben. De hem eerst toegewezen wijk kreeg nu Ds. Bervoets, Bargers opvolger. Ds. Merens deelde toen ook mede, dat het den Directeur van het Hospitaal niet mogelijk was een catechisatie-uur voor alle kweekelingen aan te wijzen. En nu werd aan Dr. K., die de wijk van Ds. Barger had overgenomen, „het daarbij behoorend onderwijs dier kweekelingen opgedragen"! Wel werd hem hulp van enkele ambtsbroeders toegezegd, maar hij meende dat hem niet kon worden opgelegd wat aan anderen niet uitvoerbaar was, en wees alle verantwoordelijkheid voor de uitkomst af. Van de zaak wordt geen melding meer gemaakt, maar een opmerking aangaande het godsdienstig onderwijs aan leerlingen van middelbare scholen, in de notulen van den kerkeraad van een paar jaren later te lezen, doet een zwaar vermoeden ontstaan, dat dit onderwijs aan genoemde kweekelingen wel niet voortgezet zal zijn.

Dat Dr. Kuyper in de waarneming zijner ambtelijke plichten niet al te veel te kort geschoten zal zijn, mag wel worden aangenomen, zonder b.v. een statistiek te geven van het aantal kerkeradsvergaderingen, dat gedurende zijn ambtsperiode gehouden is, hoevele hij daarvan heeft bijgewoond en met of zonder kennisgeving verzuimd. Heel veel meer zou men ook eigenlijk niet kunnen doen: van den gewonen gang des dagelijkschen levens werd toen evenmin als nu iets ter aanteekening voor het nageslacht van belang geacht. Toch is het mogelijk een paar bewijzen bij te brengen, dat men over zijn werk eenigermate tevreden was. Eind 1868 kwam er een brief bij den kerkeraad in, zoo moeilijk te lezen, dat de scriba opdracht kreeg dien te „ontcijferen". Uit den inhoud daarvan diepte ik deze woorden op: „... dat de gemeente ook nog klaagt over 't huisbezoek, niet van Ds. Bervoets of Ds. Kuyper, maar vooral van..." (namen doen verder natuurlijk niet ter zake). En in December 1869, toen er „censura morum" gehouden werd, herhaalde de ouderling E. H. Kol zijn reeds herhaaldelijk herhaald bezwaar en betuigde voor de evenzooveelste keer, dat het hem onmogelijk was, op de desbetreffende gestelde vraag te antwoorden van wege den

toestand der kerk, en wees hij „op zijn vroegere verklaring omtrent het gebruik der formulieren door de predikanten bij Doop en Avondmaal, op uitzondering van Dr. Kuyper na”.

Ongetwijfeld gebruikte hij dus bij de bediening der sacramenten de daarvoor vastgestelde (en nooit veranderde of ingetrokken) formulieren. Of hij dat te Beesd gedaan heeft, weet ik niet. Maar te Utrecht heeft hij dat zeker van den beginne af gedaan. Want toen op de predikanten-vergadering van 29 April 1868 Dr. J. J. van Toorenenbergen zijn referaat hield over het onderwerp: „Wat leert de oudste geschiedenis der symbolische schriften van de Nederlandsche Hervormde Kerk ten opzichte van het wettig gebruik der Schriften?”, koos deze, zooals Dr. K. schreef (bl. 25) in het „Publyck epistel” aan Dr. J. J. van Toorenenbergen, dat aan de „Revisie der revisie-legende” vooraf gaat) aan het slot van dat referaat „de wijze, waarop ik (= Dr. K.) te Utrecht als predikant het Sacrament van den H. Doop bediende tot mikpunt voor een ver van malsche kritiek”.

Dat gebruik der formulieren brengt ons van het engere terrein der Nederd. Herv. gemeente over op het wijdere der Nederl. Herv. Kerk. Op dit terrein had Dr. Kuyper in Beesd met zijn in den aanvang vermelde brochure de eerste stap gezet. Kort vóór zijn vertrek van daar (17 Oct.) schreef hij nog: „De velden wit tot den oogst, maar de arbeiders weinigen”, geplaatst in: „De Vereeniging: Christelijke Stemmen”, 1868 (bl. 289—299).

Het was het herstel der kerk, dat hem drong tot werkzaamheid in die richting, en die drang naar kerkherstel is telkens in wat hij daarna deed of schreef terug te vinden.

Het was „de reformatie der kerk, waarom hij worstelde”, zooals hij zelf in 1870 verklaarde. (Herinneringen van de Oude Garde, bl. 98). Zoo beheerschte „het kerkelijke vraagstuk” zoowel zijn intree- als zijn afscheidspredikatie. En zijn intreepredikatie te Amsterdam evenzeer.

Toen hij naar Utrecht kwam, voorzag hij, dat „de tijd van oplossing voor dat vraagstuk gekomen was” en het was ook zijne bedoeling, „om zelf daarbij naar plichtsbetrachting te streven”. Hij teekende zijn Utrechtsche periode als een „van driedubbelen strijd van kerkelijke verkiezing, om het kerkelijk goed en voor den kerkelijken doop” (Calvinisme en Orthodoxie. Afscheidspredikatie, bl. 4). Maar dat waren de door de omstandigheden naar voren gedrongen uitingen, die hun grond en uitgangspunt vonden in het levensbeginsel der kerk en het tot leven wekken, het uitdragen van, en het geven van vorm en wezen aan dat beginsel.